

HAYAL İLE GERÇEK ARASINDA TİMBUKTU İMGESİ * Arif Demirer**

Öz: Sahra çölünün güney kıyısında kurulmuş olan Timbuktu, mevcut fiziki gerçekliği ve efsanevi yönüyle iki farklı imgeye sahiptir. Mansa Musa'nın hac yolcuğu sırasında Kahire'de yüklü miktarda altın dağıtması Sahraaltı Afrika'sına büyük bir ün kazandırmış, bölge Avrupalıların ilgisini çekmeye başlamıştır. Dikkatlerin üzerine en çok yoğunlaştığı şehir ise Timbuktu olmuştur. Mayorkalı Abraham Cresques tarafından İspanya kralı için çizilen Katalan Atlası'nda, Mansa Musa elinde altın küre ile birlikte Timbuktu'nun yanı başında tasvir edilmiştir. Timbuktu kazandığı bu ünle birlikte tüccarları ve âlimleri de kendine çekerek büyüyüp gelişmiştir. Şehrin ticari gelişimi efsanevi ününü de artırmış Timbuktu'ya ulaşmanın Batı Afrika altın kaynaklarına ulaşmak olacağı düşünülmüştür. Avrupalılar hem kuzeyden Sahra çölü üzerinden hem de güneyden Gine kıyılarından Timbuktu'ya ulaşmanın bir yolunu aramışlardır. Şehre ulaşarak burası hakkında bilgi getirecek olan kişiye verilmek üzere ödüller konulup cemiyetler kurmuşlardır. Bu çalışmamızda Avrupalı kâşiflerin Timbuktu'ya ulaşma serüvenlerini ve şehre ulaştıkları ilk izlenimlerini ele alacağız. Ayrıca Timbuktu'nun efsanevi yönünü nasıl oluşturduğu, uzun yıllar nasıl koruduğu, ne gibi gerçekliklerden esinlendiği, hangi deyim ve sözlere kaynaklık ettiği gibi sorulara yanıt arayacağız.

Anahtar Kelimeler: Timbuktu, Timbuktu Algısı, Mansa Musa, Afrika'nın Avrupalı Kâşifleri, Afrika Altını.

THE IMAGE OF TIMBUKTU BETWEEN IMAGINE AND REALITY

Abstract: Established on the southern coast of the Sahara desert, Timbuktu has two different images with its current physical reality and its mythical aspect. Mansa Musa's distribution of large amounts of gold in Cairo during his pilgrimage journey brought a great reputation to sub-Saharan Africa. In this way, the region began to attract the attention of Europeans. Timbuktu was the city where the attention of Europeans was most concentrated. In the Catalan Atlas drawn for the king of Spain by Majorcan Abraham Cresques, Mansa Musa is depicted next to Timbuktu with a golden globe in her hand. With this reputation, Timbuktu has grown and developed, attracting traders and scholars. The commercial development of the city also increased its legendary reputation, making people think that reaching Timbuktu would be reaching West African gold resources. Europeans sought a way to reach Timbuktu both from the north via the Sahara desert and from the south from the Guinean coast. They established societies by placing awards to be given to those who would reach the city and bring information about this place. In this study, we discuss the adventures of European explorers to reach Timbuktu and their first impressions when they reach the city. In addition, we will look for answers to questions such as how Timbuktu's legendary aspect was created, how it was preserved for many years, what realities it was inspired by, which idioms and words it was the source of.

Keywords: : Sheriff, Gerefa, Aldermen, Reeve, Kadi,

* Bu çalışma hazırlanmakta olan "Kuruluşundan Ortaçağ Sonlarına Timbuktu (Tinbüktü) Şehri" başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

** Araştırma Görevlisi, Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ORCID ID: 0000-0001-7419-2891, ademirer@bartin.edu.tr.

Giriş

“Timbuktu” kelimesi, şehir ismi olmasının yanında günümüz Mali Devleti'nin kuzey batısını içine alan, yüzölçümü olarak en büyük alana sahip ve çoğunluğunu Sahra çölünün oluşturduğu 8 idari bölgeden birisinin adlandırılmasında da kullanılmaktadır. Bu bölgenin nüfus yoğunluğu çok az olup, en kalabalık yerleşim yeri Timbuktu'dur. Şehir Nijer nehrinin güney doğuya doğru büklüm yaptığı yerde, nehrin sol kıyısına 10 km kadar uzaklıkta kurulmuştur. (Chatwin, 1996, 27; Kavas, 2012, 190).

Timbuktu konusunda temel başvuru kaynağı olan Ta'rih al-Sudan, şehrin kuruluş tarihi olarak 1100'leri vermektedir. Bu eserde geçen kuruluş hikâyesine göre kışları Aravan bölgesinde geçiren Maghsharan Tévârikleri yaz aylarında nehir civarına gelerek kıyısındaki taşkın sularının çekildiği alanlarda hayvanlarını otlatmak için kamplar kurmuşlardır. Suların yükseldiği kış aylarında ise kuzeye hareket etmeden önce sahip oldukları bir takım erzak ve eşyaları Kabara'nın kuzeyindeki taşkından uzak bölgede depolayarak, kendi dillerinde “Tinbuktu” (koca göbekli) lakabıyla tanınan yaşlı bir köle kadına emanet etmişlerdir. Bu mekân bir süre sonra köle kadının adıyla anılmaya başlamış ve mevcut Timbuktu'nun kurulduğu yer olmuştur (Al-Sa'di, 2003, 29-30; Kavas, 2012, 190).

Coğrafi konumu itibariyle kuzeyden Sahra çölü üzerinden gelen kervanlarla güneyden Nijer nehri vasıtasıyla gelen teknelerin buluşma noktasında kurulan Timbuktu zamanla büyümüş tüccarları ve her yönden gelen insanları kendine çekerek 14. yüzyılda bölgenin önemli şehirlerinden biri haline gelmeye başlamıştır (Saad, 1963, s.5-6). Adından ilk defa 1353'te İbn Battuta'nın bahsettiği şehir öncelikle Mali İmparatorluğu (1285-1433) hâkimiyetine girmiş sonrasında Tevarikler (1433-1469) hâkim olmuş ve devamında Songhayların (1469-1592) egemenliği altında varlığını sürdürmüştür (Kavas, 2012, 190).

Bu çalışmada Timbuktu'nun efsanevi ününü kazanmasına vesile olan Mansa Musa'nın hac yolculuğu, altın ticaretinin etkisi, hangi deyim ve söylemlere konu edildiği ve Avrupalı kâşiflerin şehre ulaşma serüvenleri ele alınarak şehrin nasıl bir gerçekliğe ve efsanevi üne sahip olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır.

1- Timbuktu'nun Tanınmasında Mansa Musa Etkisi

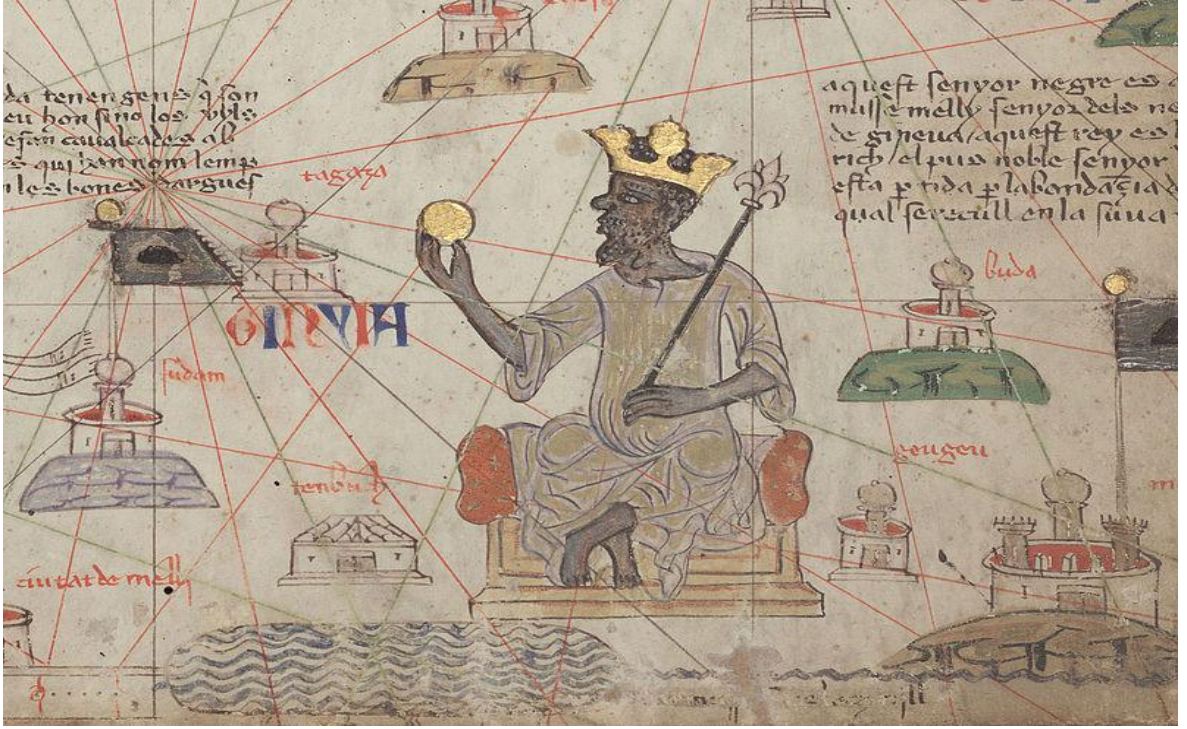
Timbuktu'nun kendi sınırlarını aşan bir şöhrete kavuşmasına vesile olan en önemli olay İbn Fazlullah El-Ömeri'nin aktardığı, Mali İmparatoru Mansa Musa'nın 1324'de yapmış olduğu hac yolculuğudur. Mansa Musa'nın liderlik ettiği hac kervanı Sahra çölü üzerinden Kahire'ye

uğrayarak Mekke ve Medine'ye ulaşmıştır. Mansa Musa Kahire'de yüklü miktarda altın harcamış, Memluk Sultanı Muhammed bin Kalavun'a 50.000 dinar altın hediye etmiş, ayrıca Mekke ve Medine'de de 10.000 dinar sadaka dağıtmıştır. (Levtzion, 2011, 424; İbn Fazlullah el-Ömerî 2001, 70) Mısır halkı bu durum karşısında şaşırılmış, bölgede birkaç yıl süren altın bolluğu altın fiyatlarına değer kaybettirmiştir. Mansa Musa'nın hac yolculuğu ve dağıttığı altınlar o kadar çok konuşulmuştur ki dedikodular Akdeniz limanlarında ticaret yapan tüccarlar aracılığıyla Avrupa'ya kadar ulaşmıştır. Bu kervanın Mali'de toplanmış olmasının yanı sıra Mansa Musa'nın da yüklüce altınla hac yolculuğuna çıkmış olması bir anda dikkatleri bölgenin üzerinde yoğunlaştırmıştır. Altının bu yörede bitkiler üzerinde yetiştiği ve yerden nabit halinde toplandığı, evlerinin altınla sıvanmış olduğu gibi söylentiler yayılmaya başlamıştır (Gardner, 1968, 5; Villiers and Hirtle, 2007, 76-77; English, 2018, 14; Eaton, 2011, 3). Söylentiler asılsız olsada Timbuktu'nun tanınması ve ticari gelişimi üzerine olumlu etkiler yapmış, artık bölge altın ve zenginlikle birlikte anılmaya başlanmıştır. Mali'nin servet hikâyeleri Kuzey Afrikalı tüccar ve gezginleri Sahra'nın güneyine çekmiş, Akdeniz kıyılarından ve Kahire'den tüccarlar Walata, Timbuktu, Gao, Cenne gibi şehirleri daha sık ve düzenli ziyaret eder olmuşlardır (Conrad, 2005, 41).

İbn Battûta, şehre dair ayrıntılara değinmese de Mali bölgesinde altının bolluğundan bahsederek bölgedeki giyim-kuşam kültüründe ve müzik aletlerinde altın kullanımına dikkat çekmiştir. Timbuktu, İbn Battûta'nın eserinde geniş bir yer tutmamış olsa da Gırnatalı şair Ebu İshâk es-Sâhili'nin ve İskenderiyeli tacir Sirâceddîn b. Kûyûk'ün kabirlerinin bu şehirde medfun olduklarından söz etmesi Timbuktu'nun artık tacirlerin ve ulemanın uğrak yeri haline geldiğini destekler. (İbn Battûta, 2016, 667-680).

2- Şehrin Tanınmasında Altın'ın Rolü

Altın, Sahra çölünü aşmış Mısır pazarlarına ve Akdeniz limanlarına gelip oradan Avrupa'ya taşınırken kaynağına dair efsane ve söylentileri de beraberinde götürmüştür. Bu söylentiler Avrupalıların zihinlerini uzun süre meşgul etmiş olmalı ki; 1375 tarihinde Abraham Cresques, çizdiği Katalan Atlası'nda Mali bölgesini tasvir ederken Mansa Musa'yı başında Avrupalılara özgü bir taç ve elinde altın bir küreyle tahtına oturmuş vaziyette Timbuktu'nun yanına resmetmiştir. Haritanın üstüne "*Bu zenci kralın ismi Musa Mali'dir. Gine zencilerinin en zengin efendisi ve en asil kralıdır. Onun topraklarında altın bolca bulunur*" notunu düşmüştür.

Görsel 1: Abraham Cresques'in Çizdiği Katalan Atlasında Mansa Musa ve Timbuktu Tasviri.

Cresques, atlasında Mali şehirleri arasında Timbuktu'ya da yer vermiş, Mısır, Fas ve Batı Sudan ülkelerinin ticaret yollarının kesiştiği noktada şehri göstermiştir (Smith-Collage, 1985, 13; <http://www.cresquesproject.net/> Erişim Tarihi:22.09.2019). Katalan Atlası'nda Timbuktu'ya yapılan bu ticari vurgu, şehrin Avrupalıların bilgi dağarcığında yer edindiğini ve zenginlikle özdeşleştirildiğini göstermektedir.

Şehrin altın ve zenginlikle özdeşleşen imajının efsane ve söylentilerle dolu yönü bulunsa da bu söylentileri oluşturan bir gerçeklik de bulunmaktadır. Bu gerçeklik ve söylentilere konu olan nesne ise altın ve onun kaynağıdır. 14. yüzyılın başlarında Avrupa darphanelerinin ihtiyacı olan altın üretiminin üçte ikisinin Sahraaltı Afrika'sında, üçte birinse Macaristan'da gerçekleştiği tahmin edilmektedir (Watson. 1967, 30; Levtzion, 1973, 132; Smith-Collage, 1985, 13). Sahraaltı Afrika'sında altının çıkarılması ve üretilen altının Akdeniz dünyasından Avrupa'ya olan yolculuğu düşünüldüğünde güzergâhındaki ticaret merkezlerini etkilemiş olması kaçınılmazdır. Bölgeden bolca çıkarılıp ticari dolaşıma sokulan bu değerli madenin kaynağı, hem Avrupa'da hem de Akdeniz limanlarında tüccarlar arasında merak konusu haline gelmiştir. Bu merakın kaynaklara yansımış halini Tuat'ta ticaret yapan Antonio Malfante'nin 1447'de yazdığı mektubunda verdiği bilgilerde görmekteyiz. Malfante; patronuna sık sık "*altının nerede bulunduğunu ve toplandığını*" sormuş, patronu her zaman şu yanıtı vermiştir. "*Ben siyahların*

ülkesinde 14 yıl kaldım ve bu soruyu net bilgilerle cevaplayana ne duydum ne de gördüm. Bu, benim altının nasıl bulunduğuna ve toplandığına dair deneyimim. Açık bir şekilde görülüyor ki, altın uzaktan ve bence belirli bir bölgeden geliyor” (Malfante, 2010, 90). Altının kaynağına ilişkin oluşan bu muamma haliyle efsane ve söylentilerin oluşum nedenidir. Bu durum altın madenlerini değil ticaretinin yapıldığı şehirleri ön plana çıkarmış, bunlardan birisi de Timbuktu olmuştur.

Şehrin altın ile özdeşleşen imajını perçinleyen kişi ise 1500’lerin başında Timbuktu’yu ziyaret eden Afrikalı Leo’dur. Eserinde şehrin bolluk ve zenginliğinden bahsederken; “Timbuktu’nun zengin kralının 1300 libre (1 libre =0,453 gr) ağırlığında altın plakaları ve asaları vardı. Kral mükemmel ve çok iyi döşenmiş bir saraya sahipti.” ifadelerine yer vermiştir (Leo Africanus, 1896, 824; Smith-Collage, 1985, 15).

3- Deyim ve Söylemler de Timbuktu Algısı

Timbuktu, kendi sınırları ötesinde sadece zenginliğiyle tanınmamış ayrıca “gizemli”, “mistik”, “sonsuzlukta kaybolmuş”, “ulaşılması güç bir yer”, “hayal edilebilecek en uzak mekân” olarak da tasavvur edilmiştir (Pelizzo, 2001, 268; Conrad, 2005, 41; English, 2018, 13; <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com> Oxford İngilizce Sözlük Taraması “Timbuktu”, Erişim Tarihi:30.09.2019). Şehrin uzaklık ile özdeşleşen imajı “Timbuktu’ya kadar yolun var”, “buradan ta Timbuktu’ya kadar” ifadeleriyle deyim olarak kullanılmıştır (Chatwin, 1996, 27-28) Bu deyimleşmenin sebeplerine baktığımızda etkili olan iki unsur karşımıza çıkmaktadır. Birincisi şehrin sahip olduğu coğrafi konumu ve donatısıdır. Uçsuz bucaksız Sahra çölünün güney kıyısında yer alan şehir, Akdeniz bölgesinden buraya ulaşmak isteyenler için çetin bir güzergâha sahipti. Bu nedenle insanların zihninde burası uzak ve ulaşılması güç bir mekân olarak yer edinmiştir. İkincisi ise 18. ve 19. yüzyıllarda buraya ulaşmak isteyen Avrupalı kâşiflerin girişimlerinin birçoğunun başarısızlığa uğramış olması ve trajedilerle son bulmasıdır (Jeppie, 2017, 630; Sidi, 2017, 21).

Timbuktu ismi geçtiğinde yabancıların zihninde oluşan algının neler olduğundan yukarıda bahsettik. Ya, ahalsinin zihninde oluşan algıdan? Bu sorunun cevabını verdiğimizde şehrin oluşturduğu imge genel çerçevesiyle ortaya konulmuş olacaktır. Şehrin yetiştirdiği önemli tarihçilerden olan Mahmoûd Kâti (1468-1593) *Târihu’l-Fettâş* adlı eserinde; “Timbuktu’nun Bilad es-Sudan (siyahların ülkeleri) şehirleri arasında dengi yoktur, o en zirvededir. Timbuktu halkı, şehrin kurumlarının dayanışması, siyasi özgürlüğü, ahlakının saflığı, kamu güvenliği, fakirlere karşı şefkat, yabancılara karşı nezaket, öğrencilere ve bilim adamlarına hürmet edilmesi, tüm medreselere ve öğrenenlere duyulan saygı ve yardım miktarı ile övünmektedir” diye şehirden bahsetmiştir (Mahmoûd Kâti, 1913. 313; Clarke, 1964, 125). Bir diğer Timbuktulu tarihçi olan

Al-Sa'di (1596-1656) ise şehirden; “*Böylece, doğduğum ve kalbimin arzuladığı; ilahi iyilik, sağlıklı bir iklim ve ticari faaliyetlerle kutsanmış bu erdemli, saf, kirlenmemiş ve gururlu kentnin yerleşim alanını belirlediler. Putlara tapılmayan, hiç kimsenin, merhametli Tanrı'ya kendilerini kurtarması için secde etmek zorunda kalmadığı bir şehirdir; bilgili ve erdemli halkın sığınağı, azizler ve sofuların uğrak yeri, karavan ve teknelerin buluşma yeri olan bir şehir.*” diye bahsetmiştir (Al-Sa'di, 2003, 29). Yaşadıkları şehirden övgülerle bahseden bu iki müverrih görüldüğü üzere şehrin refah, huzur, ticaret, dini yaşayış ve ilim-kültür açısından üstün değerlere sahip olduğunu vurgulamışlardır. Her ikisinin de buluştukları ortak nokta ise ilme ve ilim ehline, öğrenmeye verilen değer bu şehirde daha üstün olduğu yönündedir. Bu üstün değerlere ilişkin bir Sudan atasözü der ki; “*Tuz kuzeyden, altın güneyden, gümüş beyaz adamın ülkesinden gelir; Allah'ın kelâmı ve bilgeliğin hazineleri ise sadece Timbuktu'da bulunur*” (Dubois, 1897, 216.; Sidi, 2017, 20). Görüldüğü üzere Timbuktu ahalisinin ilme ve âlimlere verdiği önem atasözlerine kadar işlemiştir. Bu kıymet biraz daha ileriye taşınmış, şehirde yaşayıp vefat etmiş olan eski devirlerin âlim, hâkim ve liderleri birer veli gibi halktan hürmet görmüş, mezarları üstüne türbeler inşa edilmiştir. Zamanında birileri bu türbelerin 333 tane olduğunu saymış, bu sayı uğurlu kabul edildiğinden Timbuktu ahalisi de burayı “*333 Velinin Şehri*” olarak anar olmuştur (English, 2018, 22; Sidi, 2017, 74).

4- Avrupalı Kâşiflerin Timbuktu'ya Ulaşma Serüvenleri

Timbuktu, imajını oluşturan birden fazla değere sahip olsa da en çok ticari zenginliğiyle anılmış; bunu öğrenme, ilmi ve kültürel hayatın canlılığı takip etmiştir. Timbuktu uzun süre bu değerleri korumuş olsa da burayı ziyaret eden ilk Avrupalı kâşifleri hayal kırıklığına uğratmıştır. Avrupalıların Timbuktu'ya ulaşma serüveninde yaşanan başarısızlıklar şehre olan ilgiyi daha da artırmış, burası esrarengiz ve hayalî bir yer olarak düşünölmeye başlanmıştır. Şehre ulaşmak için girişimde bulunup yola çıkan ilk Avrupalı kâşif ise, 1788'de Afrika Cemiyeti tarafından görevlendirilen Amerikalı John Ledyard olmuştur. Ledyard, Marsilya'dan gemiyle İskenderiye'ye oradan da Kahire'ye ulaşmıştır. Kahire'den kervanlara katılarak Fizan'a, buradan da Timbuktu'ya gitme planları yapmış, ancak Kahire'de hastalanarak ölmüştür (English, 2018, 38-43; Gardner, 1968, 10). Ledyard'tan kısa bir süre sonra Simon Lucas da 1788'de Trablus'a doğru yola çıkmış fakat Güney Libya'daki isyanın Timbuktu'ya giden yolu kapadığını duyunca Akdeniz sahilinden güvenli bir şekilde geri dönmüştür (English, 2018, 57). Daha sonra Afrika cemiyetine gelen İrlandalı asker Daniel Houghton, 260 sterlin karşılığında Gambiya içlerine ulaşmayı, meşhur Timbuktu şehrini bulmayı, Nijer nehrinin bilinmeyen güzergâhını takip etmeyi teklif etmiş ve cemiyet tarafından kabul edilmiştir. 1790 tarihinde yola çıkarak Mali'nin batısında

kurulmuş olan Kaarta Krallığı'ndaki Simbing yerleşiminden¹ Dr. Laidley'e yazdığı bir mektupta, sağlığının iyi olduğunu bildirmiş ancak bu bilgiden sonra kendisinden bir daha haber alınamamıştır (Marr 2013, 83; English, 2018, 57).

Şehre ulaşmak için yapılan başarısız girişimlerden sonra Timbuktu'ya en çok yaklaşan kaşif Mungo Park olmuştur. Park, Afrika içlerine doğru iki kez keşif gezisi düzenlemiştir. Bu gezilerinden ilki 1795-97 tarihleri arasında Segou ve Bomako şehirlerine kadar olmuş, ikincisi ise 1805-6 tarihleri arasında Nijer nehri üzerinden Timbuktu'nun limanı olan Kabara'ya oradan nehir yoluyla Bussa şehrine kadar sürmüştü ve Bussa'da boğularak ölmüştür (Park, 1887, 21; Smith-Collage, 1985, 17; Gardner, 1968, -17). Park, Kabara limanına geldiğinde Tevâriklerin saldırılarına uğramış, Timbuktu'ya çok yaklaşmış olmasına rağmen şehre girmesine izin verilmemiştir.²

Timbuktu'ya ulaşma serüveni Avrupa'da milletlerarası rekabete dönüşmüş, Fransız, İngiliz ve Alman kâşifler arasında Timbuktu'ya ulaşmak bir saplantı halini almıştır. Mungo Park'ın ilk seyahati döneminde yola çıkan Alman Friedrich Hornemann 1799'da Fizan'a ulaşım kayıplara karıştıktan 20 yıl sonra, 1801'de Nijerya'da öldüğü haberi Britanya'ya ulaşmıştır. İngiliz Henry Nicholls 1804'te Gine Körfezinden yola çıkmış 1 yıl sonra öldüğü haberi gelmiştir. 1817'de Afrika Cemiyeti tarafından görevlendirilen İsviçreli Johann Ludwig Burckhardt da Sudan'a gitmeye hazırlanırken Kahire'de dizanteriye yakalanarak ölmüştür (English, 2018, 68.69; Gardner, 1968, 12).

Timbuktu'ya ulaşma yarışına katılan Fransızlar, 1920'lerde Paris'te Societe de Geographie'yi (Coğrafya Topluluğu) kurmuşlardır. Yeni kurulan bu topluluğa 217 alim iştirak etmiş, yapılan bağışlarla Timbuktu'yu bulacak kişiye 10.000 franklık ödül verilmesi yönünde karar alınmıştır. Bu ödül şarta bağlanmış olup Timbuktu'ya gidecek kişi bölgenin coğrafyası, üretimi, ticareti, su kuyuları, insanları, örf ve adetleri hakkında bir rapor tutacak ve geçtiği bölgeleri haritalandıracaktır. (English, 2018, 79-80).

1825'te İskoçyalı Major Alexander Gordon Laing, Coğrafya Topluluğu'nun Timbuktu'yu bulma ödülü için mektup ile başvurmuştur. Başvurusunun kabul edilmesinin ardından

¹ Mali'nin Kayes şehrinin 200 kilometre doğusunda yer almaktadır.

² Bir raporda verilen bilgilere göre Park ve adamları Kabara limanını geçerken Tevâriklerin saldırısına uğramışlar ve buradan uzaklaşmak zorunda kalmışlardır. Kabara limanında bir gün kalmışlar. İnsanlara beyaz bayrak sallamışlar, ancak limandakiler beyaz bayrağın ne anlama geldiğini bilmedikleri için tekneye yanaşmamışlardır. Bunun üzerine Park'ın teknesi gece karanlıktan istifade ederek limandan ayrılmıştır. Smith, "The Image Of Timbuktu In Europe Before Caullé", s. 17; Oskar Lenz, **Timbuktu Reise Morokko Die Sahara Und Den Sudan**, Leipzig F A Brockhaus, Leipzig 1884, s.118.

seyahatine Trablus'tan başlamıştır. Sahra çölü üzerinden Timbuktu'ya giden bir tüccar ile anlaşarak yola çıkmış, yolda Tevâriklerin saldırısına uğrayıp ağır yaralanmış olsa da 13 Ağustos 1826'da şehre ulaşmayı başarmıştır. Timbuktu'daki siyasi kargaşadan dolayı burada fazla kalamamış ve buradan Trablus'a bir mektup göndermiştir. Mektubunda “*orta Afrika'nın büyük başkentinin*” boyutu hariç her açıdan “*beklentilerini tamamen karşıladığını*” söylemiş ve Segu'ya vardığında daha fazlasını yazma vaadinde bulunmuştur. Laing Timbuktu'dan ayrılıp kuzeydeki çöle Aravan'a doğru yola çıktığında tutmuş olduğu rehberi tarafından öldürülmüş ve bavulu alt üst edildikten sonra tuttuğu notları, yazdığı mektupları etrafa savrulmuştur. Böylece Laing de Timbuktu uğruna ölen kaşifler listesine dahil olmuş, gizemini korumayı sürdürmüştür (Krayza, 2006, 1-10; Gardner, 1968, 97-101).

Timbuktu'nun cazibesi Britanyalı Binbaşı John Peddie emrindeki bir grup askeri de kendisine çekmiştir. Sefere Nunez nehri³ ağzından çıkılmıştır. Burası bataklıklar ile kaplı ve sıtmanın hâkim olduğu bir güzergâhta bulunduğundan Peddie henüz sahile çıkamadan hummadan ölmüştür. Gruptaki subayların yarısının 480 kilometre yol kat ettikten sonra hayatlarını kaybetmesiyle askerler geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Britanyalılar azimle Gambiya üzerinden bir kez daha şanslarını denemişlerdir. Bondu kralı bu sefer için Binbaşı William Gray'dan hediyeler istemiştir. Bu hediyeleri temin için bir ikmal kervanı düzenlenmiş, bu yolculuğa Rene Caillie de katılmıştır. Kervan az miktarda suya karşılık fazla yük nedeniyle büyük zorluklar yaşamış, insanlar idrarlarını içmek zorunda kalmışlardır. Callie hummaya yakalandıktan sonra Fransa'ya dönmek zorunda kalmıştır. Rene Caillie Timbuktu'ya gitme arzusundan vazgeçmemiş, bu uğurda Arapça öğrenerek, İslami ilimler üzerine çalışmıştır. Fransız birlikleri tarafından çocuk yaşta kaçırılan ve ülkesine dönmek için çeşitli mücadeleler veren Mısırlı bir genç rolüne girebilmek adına üç yıl pratik yapmıştır. Gine kıyılarından 19 Nisan 1927 günü yola çıkan Caillie, Nijer nehri güzergâhını takip ederek önce Cenne'ye gelmiş, buradan tekne ile Timbuktu'nun limanı Kabara'ya ulaşmayı başarmıştır (Krayza, 2006, 256; English, 2018, 88). Kabara'dan Timbuktu'ya gidiş yolunda şehri ilk gördüğünde Caillie; “*Şimdi Sudan'ın çok uzun zamandır ulaşmayı hayal ettiğim başkentini görmüş bulunuyorum. Avrupa'nın medeni milletleri için merak ve ilgi kaynağı olan bu gizemli şehre girer girmez, tarifi imkânsız bir tatmin duygusuyla doldu içim. Daha önce hiç böyle bir duyguyu tatmamıştım ve çoşum had safhadaydı*” (Caillé 1830, 300). sözleriyle duygularını dile getirmiştir. Ancak şehre yaklaştıkça heyecanı sönmeye başlamış; “*Şehir ilk bakışta, topraktan yapılmış kötü görünümlü evlerden oluşan bir*

³ Gine'de Futa Jalon dağlarından kaynağını alan bir nehirdir. Franco Siccardi, **Rivers of Africa**, Cima Research Foundation, Savona 2017, s. 72.

yığından başka bir şey değil gibiydi. Hangi yöne baksanız, sarımsı beyaz renklere oluşmuş uçsuz bucaksız kumullardan başka bir şey görünmüyordu. Gökyüzü ufuk boyunca soluk bir kırmızı rengine boyanmıştı. Doğa tamamen kasvetli bir havanın esiri olmuştu ve her şeye derin bir sessizlik hâkimdi. Kuş şakımları dahi yoktu” diyerek yaşadığı hayal kırıklığını dile getirmiştir (Caillé, 1830, 301). Altın çatılı evlerle dolu bir Timbuktu bulma hayalleriyle yola çıkan Callie'nin karşılaştığı manzara ve yazdıkları notlar Avrupalıların zihinlerinde büyük bir karmaşa yaratmıştır. Özellikle Britanyalılar bir Fransızın şehri kendilerinden önce ulaşmasının yarattığı kıskançlıkla Caillie'nin vermiş olduğu bilgilerin gerçek olamayacağını, Berberi sahillerinde gemisinin battığını ve iç kısımlara ilişkin ulaştığı bazı bilgileri kendisine aitmiş gibi aktardığı yönünde iddialarda bulunmuşlardı. Britanyalıların yüksek miktarda paralar harcıyıp ulaşmayı başaramadığı şehre; cahil, iyi eğitim bile almamış bir Fransız nasıl olurdu da onlardan önce hem de ülkesini hiçbir masrafa sokmadan ulaşırdı? Timbuktu'ya ulaşmak için ortaya konulan ödüller ve milletlerarası rekabet ortamı son yıllarda çok sayıda asılsız iddianın ortaya atılmasına neden olmuştur. Caillie'nin söylediklerinin de bunlardan birisi olduğu iddia edilmiş ancak söylenenler doğrudur. Artık şehre dair oluşan imajın içi boşalmış ama bu herkesin arzuladığı şekilde olmamıştır. (English, 2018, 92-93).

Timbuktu'nun altın ile özdeşleşen imajının Caillie'nin seyahatiyle artık eski günlerde kaldığı anlaşılmıştır. Ancak Caillie'den 25 yıl sonra yola çıkıp, 1853'ün sonlarında Timbuktu'ya ulaşan Henry Barth, şehri ilme-öğrenmeye ve kitaplara verdikleri değerler yönüyle tanıtmıştır. Şehre güvenli şekilde ulaşmış olan Barth, şehrin ruhani ve siyasi lideri Şeyh El-Bakkai tarafından gayet misafirperver bir şekilde karşılanmıştır (Barth, 1857. 437-450). Barth, şehirde kütüphaneler bulunduğunu işitmiş ancak kendisine el-Bakkai hazine gibi sakladığı eserlerin küçük bir kısmını göstermiştir. El-Bakkai'yle buluşmasının ardından Barth, ona bir kaç kez hediyeler yollamış fakat Bakkai durmasını söylemiş, ondan sadece İngiltere'ye döndüğünde “Majestelerinin Hükümeti'nden kendisine birkaç sağlam ateşli silahla bazı Arapça kitaplar göndermesini” unutmamasını söylemiştir (Barth, 1857, 457). El Bakkai'nin kitap talebine şehirde ilme ve öğrenmeye duyulan açlığın nişanesidir diyebiliriz. El Bakkai'nin talebelerine İslami metinleri ezbere okutma biçimi, kâşifi derinden etkilemiş ve bu durumu şu sözlerle ifade etmiştir; “Günün belli bir kısmında şeyh Buhari'nin hadislerinden belli bölümleri okuyup aktarıırken, genç oğlu yüksek sesle Kuran derslerini tekrarlıyordu ve akşamları öğrenciler güzel sesleriyle kutsal kitabın bazı surelerini ilahi olarak okuyorlardı. Benim için bu uçsuz bucaksız çöllerde yankılanan sesleriyle okudukları bu güzel mısraları duymaktan daha etkileyici bir şey yoktu” (Barth, 1857, 511; English, 2018, 134-137). Görülmektedir ki Timbuktu Barth'ın ziyaret

Sonuç

Timbuktu ilk tanınmaya başladığı dönemden itibaren geniş coğrafyalarda ilgi odağı olmayı başarmıştır. Bu ilgiyi kazanmasını sağlayan meta ise görüldüğü üzere altın ve onun şehirdeki ticari döngüsü olduğu sonucuna varılmıştır. Gine bölgesindeki altın madenlerinin yerinin Akdeniz dünyasında tam olarak bilinmemesi, ticaretinin yapıldığı şehirleri ön plana çıkarmıştır. Timbuktu'nun Avrupalılar için çetin bir coğrafyada yer alması ona ulaşmayı zorlaştırdıkça merak duygusunu daha da artmıştır. Bu duruma yayılan efsane ve söylentiler de eklenince Timbuktu hayalî bir yer halini aldığı görülmüştür. Şehrin yaşadığı hem ekonomik hem de ilmi kültürel zenginliğin gerçekliği olsa da abartıldığı şekilde altın insanların evlerinin çatısını süsleyecek derecede bol olmamıştır. Şehrin oluşturduğu egzotik etki o kadar kuvvetli olmuştur ki uğruna ödüller konulmuş, onlarca kâşif keşif yolunda ölmüş, bu durum milletlerarası rekabete bile yol açmıştır. Ancak Avrupalıların yaklaşık 200 yıl süren Timbuktu'ya ulaşma serüveni, arzuladıkları şekilde bolca altına kavuşma rüyasıyla sonuçlanmamış aksine şehir sakinlerinin tasvir ettikleri yönüyle yani ilme, kültüre ve öğrenmeye verdikleri değerler ile karşılaşmışlardır. Bu durumun kanıtları Laing'in yaşadığı hayal kırıklıklarında ve Barth'ın ilmi hayatın canlılığına duyduğu hayranlıkta görülmektedir. Şehir mistik ve efsanevi ününü yıllar boyunca korumuş deyimlerde, hikâye ve efsanelerde halen yaşamaktadır.

Kaynaklar

AL-SA'Dİ, 'ABD AL-RAHMAN İBN 'ABD ALLAH, **Timbuktu and the Songhay Empire: Al-Sa'dis Ta'rih Al-Sudan Down to 1613 and Other Contemporary Documents**, Translated and edited. John O. Hunwick, Brill Press, Boston 2003.

ANTONIO MALFANTE, *"The letter of Antoine Malfante"*, **The Voyages of Cadamosto and Other Documents on Western Africa in the Second Half of the Fifteenth Century**, Trans. and Edit. G.R. Crone, The Hakluyt Society Press, London 2010, s. 85-90.

BARTH, Henry, **Travels and Discoveries in Nort and Central Africa, being a journal of Expedition Undertaken Under the Auspices of H.B.M.'s Government in the Years 1849-1855**, Vol. IV, Longman, Brown, Geen, Longmans, & Roberts Press, London 1857.

CAILLÉ, René, **Journal D'un Voyage A Temboctou Et A Jenné Dans L'Afrique Centrale**, Tome II, Imprime Par Autorisation Du Roi A L'imprimerie Royale, Paris 1830.

CAILLÉ, René, **Journal D'un Voyage A Temboctou Et A Jenné Dans L'Afrique Centrale**, Tome II, Imprime Par Autorisation Du Roi A L'imprimerie Royale, Paris 1830.

CHATWIN, Bruce, "*Gone to Timbuctoo*", **Anatomy of Restlessness Selected Writings 1969-1989**, Viking Penguin Press, New York 1996, s. 27-35.

CLARKE, John Henrik, "*The Search for Timbuctoo*", **The Journal of Negro Education**, Vol. 33, No. 2 (Spring, 1964), s. 125-130.

CONRAD, David, **Empires of Medieval West Africa Ghana, Mali, and Songhay**, Fact on File Inc. Press, New York 2005.

DUBOIS, Felix, **Timbuctoo the Mysterious**, Trans. Diana White, London 1897.

EATON, Richard M., "*From Bidar to Timbuktu: Views from the Edge of the 15th Century Muslim World*", **The Medieval History Journal**, Vol 14, 1, SAGE Publications, Los Angeles 2011, s.1-20.

EBÛ ABDULLAH MUHAMMED İBN BATTÛTA TANCÎ, **İbn Battûta Seyehatnâmesi**, Çev. A. Sait Aykut, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2016.

ENGLISH, Charlie, **Timbuktu'nun Elyazmaları**, Çev. Akın Emre Pilgir, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2018.

GARDNER, Brian **The Quest for Timbuctoo**, Harcourt, Brace & World Inc Press, Newyork 1968.

https://www.nationsonline.org/oneworld/map/mali_map.htm Erişim Tarihi: 03.10.2019.

<https://www.oxfordlearnersdictionaries.com> Oxford İngilizce Sözlük Taraması "Timbuktu", Erişim Tarihi:30.09.2019.

İBN FAZLULLAH EL-ÖMERÎ, **Mesâlikü'l-ebşâr fî memâliki'l-emşâr**, C 4, Tahkik; Muhammed Abdülkadir Hiresat, İsam Mustafa Akle, Yusuf Ahmed Beni Yasin, Merkezi Zayed li't-Türa ve't-Tarih Yayınları, BAE el-Ayn 2001.

JEPIE, Shamil, "*Timbuktu'da İlim: Ne Okunurdu?*", **Hece Aylık Edebiyat Dergisi Afrika Özel Sayısı**, Çev. İsmail Aydın, Yıl: 21 Sayı: 246/247/248-Cilt-II, Cümle Yayınları, Ankara 2017, s.630-646.

KÂSİM, Abduh Kâsım, “*Muhammed b. Kalâvûn*”, **DİA**, C.30, TDV Yayınları, İstanbul 2005, s.544-545.

KAVAS, Ahmet, “Tinbüktî”, **DİA**, C. 41, TDV Yayınları, İstanbul 2012, s.190-92.

KRAYZA, Frank T., **Race for Timbuktu: In Search of Africa’s City of Gold**, HarperCollins Press, New York 2006.

LENZ, Oskar, **Timbuktu Reise Morokko Die Sahara Und Den Sudan**, Leipzig F A Brockhaus, Leipzig 1884.

LEO AFRICANUS (AL-HASAN B. AL-WAZZÂN AL-ZAYYÂTÎ), **History and Description of Africa**, Vol. III, Edit: Robert Brown, Hakluyt Society Press, London 1896.

LEVTZİON, Nehemia, **Ancient Ghana and Mali**, Methuen&Co LTD Press, London 1973.

LEVTZİON, Nehemia, **Corpus of Early Arabic Sources for West Africa**, Markus Wiener Publishers, Princeton 2011.

MAHMOÛD KÂTÎ İBN AL HÂDJ AL-MOTAOUAKKEL KÂTÎ, “**Tarikh el-Fettach**” ou **Chronique du Chercheur: Documents Arabes Relatifs à l’histoire du Soudan**, Traduction française O. Houdas et M. Delafosse, L’ecole des Langues Orientales Vivantes, Paris 1913.

MARR, James, **City of Myths River of Dreams**, Matador Press, Cornwall 2013.

PARK, Mungo, **Travels in the Interior of Africa**, Vol II, Cassell&Company Press, London 1887.

PELIZZO, Riccardo, “*Timbuktu: A Lesson in Underdevelopment*”, **Journal Of World-Systems Research**, VII, 2, fall 2001, s.265-283.

SAAD, Elias N, , **Social History of Timbuktu**, Cambridge University Press, New York 1963.

SİCCARDİ, Franco, **Rivers of Africa**, Cima Research Foundation, Savona 2017.

SİDİ, Ali Ould, **Les Mystères de Tombouctou la Ville Mystérieuse**, La Sahélienne Press, Bamako 2017.

SMİTH, Richard L., -Ferrum Collage, “*The Image Of Timbuktu In Europe Before Caillé*”, **Proceedings of the Meeting of the French Colonial Historical Society**, Vol. 8, Michigan State University Press, Michigan 1985. s.12-22.

VİLLIERS, Marq de Sheila Hirtle, **Timbuktu Sahra's Fabled City of Gold**, Walker Publishing Company Inc. Newyork 2007.

WATSON, Andrew M.. "*Back to Gold and Silver*", **The Economic History Review**, Vol. 20, Wiley on behalf of the Economic History Society Press, London 1967, s.1-34.